

Počítání modulo n

1. a 2. přednáška z kryptografie

Obsah

1 Algebraické struktury

- Množiny s jednou binární operací
- Množiny se dvěma binárními operacemi

2 Počítání s celými čísly

- Věta o dělení celých čísel se zbytkem
- Relace dělitelnosti a prvočísla
- Největší společný dělitel, Eukleidův algoritmus

3 Počítání modulo n

- Kongruence modulo n , okruh zbytkových tříd \mathbb{Z}_n
- Lineární rovnice v \mathbb{Z}_n

Množiny s jednou binární operací

Definice

Na množině A je dána binární operace $*$, tj. $*$: $A \times A \rightarrow A$.

- $(A, *)$ se nazývá *pologrupa*, pokud je operace $*$ asociativní, tj. pro každé $x, y, z \in A$ platí $x * (y * z) = (x * y) * z$.
- $(A, *)$ se nazývá *monoid*, pokud je operace $*$ asociativní a má neutrální prvek, tj. existuje $e \in A$ tak, že pro každé $x \in A$ platí $e * x = x = x * e$.
- $(A, *)$ se nazývá *grupa*, pokud je operace $*$ asociativní, má neutrální prvek a má všechny inverzní prvky, tj. pro každé $x \in A$ existuje $y \in A$ tak, že $x * y = e = y * x$.
- Grupa $(A, *)$ se nazývá *Abelova grupa*, pokud je operace $*$ komutativní, tj. pro každé $x, y \in A$ platí $x * y = y * x$.

Množiny se dvěma binárními operacemi

Definice

Mějme množinu A se dvěma binárními operacemi, které označíme jako sčítání a násobení.

- $(A, +, \cdot)$ se nazývá *okruh*, jestliže
 - 1 $(A, +)$ je komutativní grupa (neutrální prvek značíme 0);
 - 2 (A, \cdot) je pologrupa;
 - 3 platí oba distributivní zákony,
tj. pro všechna $x, y, z \in A$ platí $x \cdot (y + z) = x \cdot y + x \cdot z$
a také $(y + z) \cdot x = y \cdot x + z \cdot x$.
- Je-li v okruhu násobení komutativní a má-li neutrální prvek (značíme jej 1), mluvíme o *komutativním okruhu s jednotkou*.

Množiny se dvěma binárními operacemi

Definice - pokračování

- $(A, +, \cdot)$ se nazývá *obor*, jestliže
 - 1 je to okruh s jednotkou;
 - 2 je netriviální, tj. $0 \neq 1$ (neutrální prvek pro sčítání není současně neutrálním prvkem pro násobení);
 - 3 každým nenulovým prvkem $0 \neq a \in A$ lze krátit, tj. pro každé $x, y \in A$ z rovnosti $a \cdot x = a \cdot y$ plyne $x = y$ a také z rovnosti $x \cdot a = y \cdot a$ plyne $x = y$.
- Je-li v oboru násobení komutativní, mluvíme o *oboru integrity*.

Poznámka

Obor lze také definovat jako netriviální okruh s jednotkou, který nemá dělitele nuly, tj. pro každé $a, b \in A$ platí: je-li $a \neq 0$, $b \neq 0$, pak také $a \cdot b \neq 0$.

Množiny se dvěma binárními operacemi

Definice - pokračování

- $(A, +, \cdot)$ se nazývá *těleso*, jestliže
 - 1 je to okruh s jednotkou;
 - 2 je netriviální, tj. $0 \neq 1$ (neutrální prvek pro sčítání není současně neutrálním prvkem pro násobení);
 - 3 každý nenulový prvek má inverzní prvek, tedy $(A - \{0\}, \cdot)$ je grupa.
- Je-li v tělese násobení komutativní, mluvíme o *komutativním tělese*.

Poznámka

Těleso je zřejmě oborem, neboť každým invertibilním prvkem lze krátit.

Množiny se dvěma binárními operacemi

Příklad

Dále nás bude zajímat množina všech celých čísel \mathbb{Z} s operacemi sčítání a násobení.

- 1 $(\mathbb{Z}, +)$ je Abelova grupa, (\mathbb{Z}, \cdot) je komutativní monoid.
- 2 $(\mathbb{Z}, +, \cdot)$ tvoří netriviální komutativní okruh s jednotkou,
 - nemá dělitele nuly (lze krátit nenulovými čísly), tedy je to obor integrity,
 - inverzní prvek mají pouze čísla 1 a -1 , tedy není to těleso.

Počítání s celými čísly

Věta o dělení se zbytkem

Pro každé $a, b \in \mathbb{Z}$, kde $b > 0$, existují jednoznačně určená $q, r \in \mathbb{Z}$ tak, že

$$a = qb + r \quad \text{a} \quad 0 \leq r < b.$$

Důsledky věty o dělení se zbytkem

- 1 relace dělitelnosti, prvočísla, faktorizace na prvočísla
- 2 největší společný dělitel, Eukleidův algoritmus, Diofantické rovnice
- 3 kongruence modulo n, okruh zbytkových tříd \mathbb{Z}_n , těleso \mathbb{Z}_p

Relace dělitelnosti

Definice

Nechť $a, b \in \mathbb{Z}$, řekneme, že a *dělí* b (nebo a je dělitelem b), když existuje $k \in \mathbb{Z}$ tak, že $b = ka$. Značíme $a \mid b$.

Relace dělitelnosti je uspořádáním na \mathbb{N} (tj. reflexivní, antisymetrickou a tranzitivní relací).

Relace dělitelnosti však není antisymetrická na \mathbb{Z} , tam má smysl mluvit o *relaci asociovanosti*: $a \parallel b$, pokud $a \mid b$ a zároveň $b \mid a$. Platí, že $a \parallel b$ právě, když $b = \pm a$.

Prvočísla

Definice

Přirozené číslo $p \geq 2$ je *prvočíslo*, pokud je dělitelné pouze 1 a p , aneb pokud se nedá napsat jako součin dvou čísel menších než p .

Test prvočíselnosti "hrubou silou": Číslo n je prvočíslo, pokud není dělitelné beze zbytku žádným prvočíslem $p \leq \sqrt{n}$.

Problém testování prvočíselnosti (resp. problém faktorizace čísla n na součin dvou menších čísel) "hrubou silou" má exponenciální časovou složitost v závislosti na počtu cifer čísla n . Musíme vykonat $\sqrt{n} = 2^{\frac{1}{2} \log_2(n)}$ dělení.

Prvočísla

Základní věta aritmetiky

Každé přirozené číslo $n \geq 2$ lze jednoznačně (až na pořadí) napsat jako součin mocnin různých prvočísel, $n = p_1^{e_1} \cdot \dots \cdot p_k^{e_k}$.

Existence rozkladu lze dokázat silnou indukcí podle n . K důkazu jednoznačnosti je však potřeba Bezoutova věta. Probereme tedy nejdříve ještě jednu kapitolu.

Největší společný dělitel

Definice

Největší společný dělitel dvou čísel $a, b \in \mathbb{Z}$ je takové číslo $d \in \mathbb{Z}$, které splňuje:

- 1 d dělí obě čísla a i b
- 2 d je dělitelné všemi společnými děliteli obou čísel
- 3 $d \geq 0$

Značíme $d = \gcd(a, b)$.

Analogicky lze definovat *nejmenší společný násobek*, $\text{lcm}(a, b)$.

Největší společný dělitel

Definice

Pokud je $\gcd(a, b) = 1$, pak říkáme, že a, b jsou *nesoudělná čísla*.

Hledání $\gcd(a, b)$

Známe-li prvočíselný rozklad pro čísla a, b , pak $\gcd(a, b)$ obsahuje právě všechna společná prvočísla ve společných mocninách. Ovšem najít faktorizaci čísel a, b je exponenciální problém.

Eukleidův algoritmus

Eukleidův algoritmus

Hledáme $\gcd(a, b)$. Předpokládejme, že $a \geq b > 0$.

- 1 Podělíme se zbytkem: $a = qb + r$ a $0 \leq r < b$
- 2 Pokud je zbytek $r = 0$, tak je $\gcd(a, b) = b$.
- 3 Pokud je zbytek $r > 0$, tak budeme hledat $\gcd(b, r)$.

Jde o rekurzivní algoritmus, který se opírá o dělení se zbytkem

- Jelikož zbytky jsou celočíselné, nezáporné a stále menší, bude po konečném počtu kroků zbytek nulový (úloha se zastaví)
- Pokud je zbytek $r > 0$, tak dvojice a, b má stejné společné dělitele jako dvojice b, r . Tedy i $\gcd(a, b) = \gcd(b, r)$.
- Časová složitost - počet dělení se zbytkem je lineární v závislosti na počtu cifer menšího čísla

Eukleidův algoritmus

Eukleidův algoritmus

Vstup: přirozená čísla $a \geq b \geq 0$

Výstup: $d = \gcd(a, b)$

Algoritmus:

- $r \leftarrow a, r' \leftarrow b$
- while $r' \neq 0$ do
 - find $q, r'' \in \mathbb{N}$ such that $r = qr' + r''$ and $0 \leq r'' < r'$
 - $r \leftarrow r', r' \leftarrow r''$
 - enddo
- $d \leftarrow r$
- output d

Rozšířený Eukleidův algoritmus

Bezoutova věta

Největší společný dělitel čísel $a, b \in \mathbb{Z}$ je jejich celočíselnou kombinací, aneb

$$\gcd(a, b) = sa + tb \quad \text{pro nějaká } s, t \in \mathbb{Z}.$$

K nalezení celočíselných koeficientů $s, t \in \mathbb{Z}$ z Bezoutovy věty lze použít *rozšířený Eukleidův algoritmus*:

- V každém kroku Eukleidova algoritmu přepočítáme aktuální zbytek na kombinaci čísel a, b .
- $\gcd(a, b)$ je posledním nenulovým zbytkem, tudíž jednou nakombinujeme z čísel a, b i jejich největšího společného dělitele.

Rozšířený Eukleidův algoritmus

Rozšířený Eukleidův algoritmus

Vstup: přirozená čísla $a \geq b \geq 0$

Výstup: přirozená čísla d, s, t , kde $d = \gcd(a, b) = sa + tb$

- $r \leftarrow a, r' \leftarrow b$
- $s \leftarrow 1, t \leftarrow 0$
- $s' \leftarrow 0, t' \leftarrow 1$
- while $r' \neq 0$ do
 - find $q, r'' \in \mathbb{N}$ such that $r = qr' + r''$ and $0 \leq r'' < r'$
 - $s'' \leftarrow s - qs', t'' \leftarrow t - qt'$
 - $r \leftarrow r', r' \leftarrow r'', s \leftarrow s', s' \leftarrow s'', t \leftarrow t', t' \leftarrow t''$
 - enddo
- $d \leftarrow r$
- output d, s, t

Diofantické rovnice

Věta

Rovnice $ax + by = c$, kde $a, b, c \in \mathbb{Z}$, má řešení v \mathbb{Z} , právě když $\gcd(a, b) \mid c$.

Pokud nějaké celočíselné řešení diofantické rovnice existuje, pak je jich nekonečně mnoho a jsou tvaru

$$(x, y) = (x_p, y_p) + k(x_0, y_0) \quad \text{pro } k \in \mathbb{Z},$$

kde (x_p, y_p) je partikulární řešení
(najdeme ho pomocí rozšířeného Eukleidova algoritmu)
a (x_0, y_0) je nesoudělné řešení homogenní rovnice,
tedy $(x_0, y_0) = \left(\frac{b}{d}, -\frac{a}{d}\right)$, kde $d = \gcd(a, b)$.

Diofantické rovnice

Příklad

Řešte v \mathbb{Z} rovnici $105x + 39y = 6$.

Rozšířený Eukleidův algoritmus pro $a = 105$, $b = 39$:

$$\begin{array}{rcl} 105 & = & 2 \cdot 39 + 27 & 27 & = & a - 2b \\ 39 & = & 1 \cdot 27 + 12 & 12 & = & -a + 3b \\ 27 & = & 2 \cdot 12 + 3 & 3 & = & 3a - 8b \\ 12 & = & 4 \cdot 3 + 0 & 0 & = & -13a + 35b \end{array}$$

$\gcd(105, 39) = 3 \mid 6$, řešení v \mathbb{Z} tedy existuje.

Partikulární řešení $(x_p, y_p) = 2 \cdot (3, -8) = (6, -16)$,

nesoudělné řešení homogenní rovnice $(x_0, y_0) = (-13, 35)$.

Všechna řešení v \mathbb{Z} jsou $(x, y) = (6, -16) + k(-13, 35)$ pro $k \in \mathbb{Z}$.

Prvočíselný rozklad - faktorizace

Tvrzení

- Pokud $a \mid bc$ a $\gcd(a, c) = 1$, pak $a \mid b$.
- Pokud prvočíslo $p \mid ab$, pak $p \mid a$ nebo $p \mid b$.

Základní věta aritmetiky

Každé přirozené číslo $n \geq 2$ lze jednoznačně napsat jako součin mocnin různých prvočísel:

$$n = p_1^{e_1} \cdot \dots \cdot p_k^{e_k} = \prod_{i=1}^k p_i^{e_i},$$

kde $p_1 < \dots < p_k$ jsou prvočísla, $e_i \geq 1$ pro $1 \leq i \leq k$, $k \geq 1$.
Mluvíme o jednoznačné *faktorizaci čísla n na prvočísla*.

Kongruence modulo n

Definice

Nechť $n \in \mathbb{N}$. Čísla $a, b \in \mathbb{Z}$ jsou *kongruentní modulo n* , pokud $n \mid (b - a)$. Značíme $a \equiv b \pmod{n}$.

Tvrzení

Následující tvrzení jsou ekvivalentní:

- $a \equiv b \pmod{n}$
- a, b mají stejný zbytek po dělení číslem n
- $b = a + kn$ pro $k \in \mathbb{Z}$

Kongruence modulo n

Věta

Relace kongruence modulo n je relace ekvivalence na množině celých čísel (tj. reflexivní, symetrická a tranzitivní relace).

Důsledek

Relace kongruence modulo n rozloží množinu celých čísel na třídy navzájem ekvivalentních prvků, tzv. *zbytkové třídy modulo n* , množinu všech zbytkových tříd modulo n značíme \mathbb{Z}_n .

$$\mathbb{Z}_n = \{[0]_n, [1]_n, \dots, [n-1]_n\}, \text{ kde } [a]_n = \{a + kn \mid k \in \mathbb{Z}\}$$

Kongruence modulo n

Věta

Relace kongruence modulo n je zachována při sčítání a násobení:
Pokud $a \equiv b \pmod{n}$ i $c \equiv d \pmod{n}$,
pak také $a + c \equiv b + d \pmod{n}$ i $ac \equiv bd \pmod{n}$.

Důsledek

Na množině \mathbb{Z}_n můžeme korektně definovat operace sčítání a násobení přes representanty:

$$[a]_n \oplus [b]_n = [a + b]_n, \quad [a]_n \odot [b]_n = [a \cdot b]_n$$

Okruh zbytkových tříd \mathbb{Z}_n

Díky definici přes representanty zdědí operace \oplus a \odot většinu vlastností, které měly operace sčítání a násobení na \mathbb{Z} .

Věta

Trojice $(\mathbb{Z}_n, \oplus, \odot)$ tvoří komutativní okruh s jednotkou, který se nazývá *faktorový okruh zbytkových tříd modulo n* .

V dalším textu zjednodušíme značení:

$$(\mathbb{Z}_n = \{0, 1, \dots, n-1\}, +, \cdot)$$

Lineární rovnice v \mathbb{Z}_n

Lineární rovnice $ax = b$ v \mathbb{Z}_n lze převést na diofantickou rovnici následujícími úpravami:

- $ax = b$ v \mathbb{Z}_n
- $ax \equiv b \pmod{n}$ v \mathbb{Z}
- $ax + ny = b$ v \mathbb{Z}

Věta

Lineární rovnice $ax = b$ má řešení v \mathbb{Z}_n , právě když $\gcd(a, n) \mid b$.

Je-li x_p jedno řešení, pak každé řešení má tvar

$$x = x_p + kx_0, \text{ kde } x_0 = \frac{n}{\gcd(a, n)}.$$

V okruhu \mathbb{Z}_n tak vznikne celkem $\gcd(a, n)$ různých řešení.

Hledání inverzních prvků v \mathbb{Z}_n

Důsledek

Rovnice $ax = 1$ bude mít řešení v \mathbb{Z}_n , právě když $\gcd(a, n) = 1$.
Řešením rovnice bude inverzní prvek k prvku a v \mathbb{Z}_n .
K nalezení a^{-1} budeme používat rozšířený Eukleidův algoritmus.

Tvrzení

Prvek $a \in \mathbb{Z}_n$ je invertibilní v \mathbb{Z}_n , právě když je a nesoudělné s n .

V okruhu \mathbb{Z} měli inverzní prvek pouze čísla ± 1 .

V okruhu \mathbb{Z}_n mají inverzní prvek všechna čísla nesoudělná s n , speciálně pro $n = p$ prvočíslo jsou to úplně všechny nenulové prvky.

Těleso zbytkových tříd \mathbb{Z}_p

Věta

Okruh $(\mathbb{Z}_n, +, \cdot)$ je těleso, právě když $n = p$ je prvočíslo.

Příklad

V \mathbb{Z}_5 je $1^{-1} = 1$, $2^{-1} = 3$, $3^{-1} = 2$, $4^{-1} = 4$.

Poznámka

Je-li n složené číslo, pak okruh $(\mathbb{Z}_n, +, \cdot)$ není ani obor integrity, protože každé číslo soudělné s n je dělitelem nuly.

Například rovnice $2x = 4$ má v \mathbb{Z}_6 dvě řešení $x_1 = 2$, $x_2 = 5$, aneb prvkem $a = 2$ nelze v \mathbb{Z}_6 krátit.

Počítání modulo n

Literatura

- Velebil: Diskrétní matematika. Kapitoly 2.1-3, 3.1 a 3.4.
<ftp://math.feld.cvut.cz/pub/velebil/y01dma/dma-notes.pdf>
- Shoup: A Computational Introduction to Number Theory and Algebra. Kapitoly 1.1-3, 2.1-3, 2.5.
<http://shoup.net/ntb/>